

ŞİRKET ETİĞİ YA DA İTİBAR YÖNETİMİ PROJESİ: HAKLAR VE HUKUK BAĞLAMINDA KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK

COMPANY ETHICS OR REPUTATION MANAGEMENT PROJECT:
CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY
IN THE CONTEXT OF RIGHTS AND LAW

Fatih KESKİN*

Özet: Ortaya çıkışından itibaren başlarda onaylanmayan kurumsal sosyal sorumluluk; literatürde şirket etiği, ardından sosyal paydaşlara yönelik sorumluluk bilinci veya itibar yönetiminin bir parçası olarak ele alınmıştır. Ancak kavram, 1990'lardan sonra giderek daha yoğun bir biçimde şirketlerin insan hakları kavrayışları etrafında incelenmeye, küreselleşmenin dayattığı ekonomik politik koşullar altında inşa edilmeye çalışılan normlar çerçevesinde çözümlenmeye başlanmıştır. Devamında devletin ve devlet üstü kurumların rol ve etkileri, uluslararası şirketlerin getirilmeye çalışılan evrensel düzenleyici kodlara yönelik tepkileri de ilgi alanına girmiştir. İzleyen dönemde ise özelin kendini yönlendirme çabaları ve insan hakları konusunda geliştirilmeye çalışılan perspektifler değerlendirilmeye alınmıştır. Bu çalışma söz konusu bu süreci, küresel pazarın genişlemesinin yarattığı olumsuz izleri yumuşatma vaadi olarak kurumsal sosyal sorumluluk kavrayışı bağlamında sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Uluslararası Hukuk, Uluslararası Şirketler, Küreselleşme, İnsan Hakları

Abstract: Corporate Social Responsibility that has not been approved since it's inception, is considered as company ethics, then part of responsibility awareness or reputation management for social stakeholders in the literature. But the concept has begun to be resolved in the framework of norms that are not being examined around the conceptions of companies' human rights, and are being tried to be built under the economic political conditions imposed by globalization more and more intensively especially after 90's. Afterwards, the role and impact of state and supra-state institutions and the reaction of international companies to the universal regulatory codes are also have become a concern. In the following period specific self-directed efforts and perspectives to develop human rights were taken into consideration. This article aims to present this process in the context of institutional social responsibility conception as a promising alleviation of negative traces created by the expansion of the global market.

Keywords: Corporate Social Responsibility, International Law, International Corporations, Globalization, Human Rights

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

Giriş

1990'lı yıllardan itibaren şirketlerin insan haklarına ilişkin kavrayışları ele alınmaya başlanmıştır. Şirketlerin özellikle toplumsal ve ekonomik sorumluluklarına dair bu kavrayışları “resmi kodlar” veya “özel kodlar” (sivil düzenlemeler) aracılığıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu uğraşlar aynı zamanda bir yanda devletin ekonomiyle ilişkileri diğer yanda devletlerin şirketlerle, şirketlerin de insan haklarıyla bağlantıları konusundadır. Dolayısıyla buradan Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Corporate Social Responsibility, CSR), Kurumsal Yurttaşlık (Corporate Citizenship) ya da Kurumsal Sorumluluk (Corporate Responsibility) gibi betimlemeler ortaya çıkmıştır.¹ Sözü edilen bu erdemli çabalara karşılık genellikle şirketlerin kendi anlayışlarına, gönüllüğe, etiğe, dış dayatmaların sakıncalarına ve ekonomik gelişmişliğin sürdürebilmesinin gerekliliğine dayanan itirazlar yükselmiştir. Oysa ekonominin, politikanın, ekolojinin, hukukun keşiştiği bu konunun yaygınlaşmasında bir yanda Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) gibi kuruluşların 1990'ların başından itibaren ekonominin insan haklarını gözetmesi yönündeki beklentilerinin, diğer yanda da şirketlerin dâhil oldukları büyük skandalların yol açtığı hayal kırıklıklarının etkisi büyük olmuştur. Şirketlerin yol açtığı insan hakları ihlalleri; sağlıktan, çevreye, cinsel suiistimalden bölge insanlarının haklarının zedelenmesine, çalışma ve sendikal hakların kabul edilmemesinden işkenceye kadar uzanırken; insan haklarına, özellikle de ekonomik ile toplumsal hakların önemine vurgular artmıştır. Şirketlerden daha çok sorumluluk üstlenmeleri ve özellikle küresel çaptaki faaliyetlerinde bağlayıcı kurallara uymaları yönünde talepler yüksel-

¹ Türkiye’de bu konuda yazılmış bir literatür bulunmaktadır. Ancak bu literatürün bir kısmı kurumsal sosyal sorumluluğu etik ve sorumlu davranış, bir kısmı kurumsal yurttaşlık diğer bir kısmı ise belirli meslek gruplarının ahlaki yaklaşımı bağlamında ele almıştır. Bu ele alışı genellikle marka imajına, uygulama örneklerine, yönetsimsel kültüre ve halkla ilişkilere odaklanılmıştır. Bakınız örneğin Coşkun Can Aktan (edit.), Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk, İGİAD Yayınları, İstanbul 2007; Tuğçe Gürel Boran, Türkiye’den Uygulama Örnekleriyle Kurumsal Sosyal Sorumluluk, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2016. Buna karşılık insan hakları ve uluslararası örgütlerin yürüttüğü düzenlemeler konusunda çok daha sınırlı çalışma mevcuttur. Bakınız Ali Ercan Özgür (Yayına Hazırlayan), İşyerinde İnsan Hakları Rehberi, 2014; Coşkun Can Aktan, İstiklal Y. Vural, Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Uluslararası Kuruluşlar ve Hükümet-Dışı Organizasyonlar Tarafından Sürdürülen Başlıca Girişimler), Çimento İşveren, 2007, s.4-21.

miştir. Sosyal sorumluluğa, şirketlerin toplumsal sorumluluk anlayışına, küresel ekonomilerde insan haklarının önemine ve uluslararası yönlendirici prensiplere odaklanan bu çalışma, şirketlerin yalnızca ulusal ve uluslararası yasaları korumakla değil, aynı zamanda insan haklarını risk altına sokabilecek kararlardan ve eylemlerden kaçınma yükümlülüğünde olmaları gerektiğine işaret etmekte, bağlayıcı ve düzenleyici normların önemini altını çizmektedir.

Sorun Patikalarının Keşfi

Ekonomi ve insan hakları konusu şirketlerin toplumsal sorumluluğu (*kurumsal sosyal sorumluluk*) hakkındaki söylemde giderek daha merkezi bir rol almaktadır. Bu söylem, küreselleşme temelindeki gelişmeler bağlamında 1990'larda oluşmaya başlamıştır. Küreselleşmeyle birlikte ekonomik politik paradigmalarda yaşanan dönüşümlerin gücün/iktidarın merkezi özelliğini erozyona uğrattığı ve uluslararası şirketlerin önemini arttırdığı ifade edilmiştir. Ekonominin ve toplumun neoliberal dönüşümünün eşlik ettiği bu süreç sonunda Joachim Hirsch'in sözleriyle "toplumsal eşitsizlik, küresel ve ulusal ölçeklerde anlamlı bir artış"² göstermiş, şirketler özellikle de uluslararası faaliyet gösterenler gücün/iktidarın ana aktörlerinden biri haline gelmiştir. Kapsayıcı özelleştirme uygulamaları ve uluslararası şirketlerin artan bağımsızlığı, demokratik olarak denetlenmeyen hükümet dışı organizasyonların da dâhil olduğu devlete ait olmayan aktörlerin etkisini artırmıştır. Ancak bu "küresel şirketlerin genelde de şirketlerin güçlenmesi ile sıradan insanların politik açıdan önemlerinin azalması arasında doğrusal bir ilişki" oluşmasına³ yol açmıştır. Şirketler yalnızca güce/iktidara müdahil olma, kendilerini ilgilendiren konularda politikayı etkileme olanağına kavuşmamış, aynı zamanda ilgili düzenlemeleri çıkarlarına uygun bulmadıklarında yatırımlarını sonlandırma tehdidini sıkça kullanmaya başlamışlardır.

Çoğunlukla batılı post-endüstriyel devletlerde kurulmuş ancak dünyanın farklı coğrafyalarında konumlanmış olan bu şirketler gö-

² Joachim Hirsch, "Das Ende der liberalen Demokratie", linksnetz. www.links-netz.de/K_texte/K_hirsch_postdemokratie.html, 2005. Erişim Tarihi: 12.3.2017

³ Colin Crouch, Post Demokrasi, Çeviren: Emre Yıldırım, Polity Press, Londra 2004, s.26.

rünüşte insan haklarının korunması için gerekli hukuksal sorumlulukları kabul etmektedir. Bununla birlikte devletler devamlı olarak şirketlerin faaliyetlerini kendi ülke sınırları dışında denetlemenin güç olduğunun altını çizmekte, şirketler de başka ülkelerdeki yatırımlarında ve faaliyetlerinde hukuka uyma konusunda kendilerine daha özgür ve esnek alan yaratmaktadır. İnsan haklarının ve çalışma standartlarının büyük ölçüde zedelendiği az gelişmiş ülkelerde ise ekonomik gereklilikler, güçsüz hükümetler, kültürel kabuller ya da yozlaşmış seçkinler nedeniyle etkin müdahalelerde bulunmak giderek güçleşmektedir. Dahası bilinçli bir şekilde hükümetler yabancı yatırımcıları çekmek için rekabet üstünlüğü amacıyla düşük işi ve toplumsal koşulları kullanılmaktadır.

Bu ortamda özellikle uluslararası şirketlerin sınırları aşan faaliyetlerinin düzenlenmesiyle ilgili bir dizi örgüt meşgul olmaktadır. Birkaç on yıldır Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization, ILO), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD) Komiteleri, Birleşmiş Milletler (United Nations, UN) ve yakın zamanda Uluslararası Standartlık Örgütü (International Organization for Standardization, ISO) ve Avrupa Birliği (European Union, EU) sayılabilir. Bu örgütlerin çabaları dışında şirketler kendi özgür iradeleriyle kurumsal sosyal sorumluluk adıyla bir kavrayış geliştirmişlerdir. Ekonomik aktörlerin kendilerine yükledikleri yükümlülüğün gereği olarak şirketler yasal zorunlulukların dışında toplumsal ve ekolojik meseleleri gözetmeyi vaat etmektedir. Böylelikle resmi ve yasal bir zorunluluğa gerek duyulmadan "ticari vaka" (business case) vurgusu yapılmakta, sorunların büyümeden çözülebileceği yönünde umut vaat edilmektedir. Ancak şirketlerin "kendi kendilerini terbiye etme" çabalarını bir pazarlama taktiği, itibar yönetimi projesi olarak tanımlayanların sayısı da bir hayli fazladır.

Kavramsal Çerçevenin Konumlandırılması

1970'lerin başında New York Times Magazine'de Milton Friedman çok yankı uyandıran bir yazıyı kaleme alarak şirketlerin kime hizmet ettiği yönünde bir soru sormuştur. Bu soruyu "şirketlerin toplumsal sorumluluğu, kârlarını artırmaktır" biçiminde yanıtlarken,

neredeyse aynı tarihte Uluslararası Tekstil, Giyim ve Deri Çalışanları Örgütü(International Textile, Garment and Leather Workers, ITBLAV) başkanı da uluslararası ticaret anlaşmalarında toplumsal haklara dair özel hükümler konulmasını talep etmiştir. Buna göre Uluslararası Çalışma Örgütü'nün devletlerarası hukuku bağlayıcı normlarına uyulması çağrısı yapılmıştır.

Kuramsal yöneliminde bireysel tercihlerin özerkliğinden hareket eden Friedman özgürlüğü, kişisel çıkarların sınırsızca peşinden gidebilme olarak tanımlamış ve bunda toplumsal yararı görmüştür. Bu çerçevede bireysel ve toplumsal sorumluluk arasında bir ayrım yapmış, her iki kavrayışı ideolojik olarak farklı cephelere yerleştirmiştir. Buna göre ancak bireyler sorumluluğun taşıyıcıları olabilmekte, şirketlere ise böyle bir görev yüklenmemektedir.⁴ Yöntemsel bireyciliğe (methodological individualism) bağlılığı Friedman'ı şirketleri her tür sorumluluktan muaf tutmasına ve yalnızca bireyleri bu konuda yetkili görmesine yol açmıştır. Elbette özel kişiler olarak şirket yöneticilerinin de sorumluluk üstlenebilme olanağı bulunmakla birlikte Friedman onları da sorumluluk alanından dışlamış, yöneticilere şirket hedeflerini en üst düzeye çıkarma ve toplumsal eylemlerde olabildiğince yasal çerçeveye uyma görevini yüklemiştir. Friedman'ın şirketlerin toplumsal sorumluluğunu reddetmesinin bir diğer gerekçesi piyasa rekabetinin koşullarıdır. Buna göre rekabet ortamında şirketler ya daha iyi ürünler üretmek ya da benzer ürünleri daha uygun fiyatta sunmak durumundadır. Friedman bunlardan herhangi birini ihmal eden ve yalnızca toplumsal sorumluluğa yönelen şirketlerin kısa veya uzun vadede piyasadan yok olacağını belirtmiştir.

Friedman radikal ekonomik programını, serbest sözleşme temelinde ticareti yalnızca piyasa mekanizmalarının işleyişi açısından değil, tersine bütün toplum için kurucu unsur olduğunu ileri sürerek bilimsel olarak gerekçelendirmeye çalışmakta. Bu piyasa prensiplerinin yaygınlaşması çıkarı doğrultusunda özel mülk sahiplerininin toplumsal sorumluluk üstlenmemelerini tavsiye etmekte-bununla birlikte eğer birey yine de iyi bir şey yapmak isterse bunun kendi bileceği me-

⁴ Björn Görder, "Milton Friedmans Freiheitsverstaendnis", *Perspektiven der Ethik* 6, Mohr Siebeck, 2014, s. 131-135.

sele olduğunu belirtmektedir: “İyi şeyler yapabilirler ancak yalnızca kişisel harcamalarıyla”.⁵

Friedman’ın bir bakıma ekonomik liberal “sorumluluk almama manifestosu”nu ileri sürdüğünü söylemek mümkün. Bu manifestoda yukarıda belirtildiği gibi şirketler, piyasaya ya da kurumsal amaçlarına aykırı olmamak koşuluyla, politik sistemin yasaları kadar toplumun “ahlaki kültürüne” de dikkat etmeleri tavsiye edilmektedir. Bu argümanlarla Friedman kurumsal sosyal sorumluluğa ilişkin şirket davranışı ve hukuka bakışla ilgili ileriki yıllarda derinleşecek tartışmaların fitilini ateşlemiştir. Dahası küreselleşme ve yeni sağ ekonomik politikalar Friedman’ın “ortak çıkarı” gözetmeyen piyasa modelini yüceltmıştır. Ancak aynı politikalar diğer yanda kapitalizmin “acımasızlaşmasına”, toplumsalın aşınmasına, uluslararası şirketlerin etkisiyle bir yanda küresel piyasalar diğer yanda ulusal düzlemdeki düzenlemelerde dengesizliğin ve eşitsizliğin yükselişine neden olmuştur. Dahası ortaya çıkan çeşitli skandallar ve ihlaller bu asimetrisinin çözümlenmeden sürdürülebilir ekonomik gelişimin güvence altına alınamayacağı sonucunu doğurmuştur.

Böyle bir ortamda stratejik ve operasyonel bir etkinlik olarak kurumsal sosyal sorumluluk kavramı güçlü bir biçimde gündeme getirilmiş “kurumsal yurttaşlık”la ilişkili bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. İşletme uzmanlarının, yönetim bilimcilerin, sosyal psikologların, iletişimcilerin, hukukçuların gözetiminde kurumsal sosyal sorumluluk şirketleri birincil hedefleri ve üretimsel etkinlikleri dışlamadan toplumsal sorumluluklarını hatırlatmıştır. Bu doğrultuda bilimsel teorilerden, farklı disiplinlere ait kuramlardan da destek alınmıştır.

(Kurumsal sosyal sorumluluğa dair ç.n.) yönetsel etkinlikleri bilimsel olarak haklılaştırmak için Steinmann ve Schreyögg, Habermas’ın eylem teorisinden uyarlanan “iletişimsel rasyonality” kullanmışlardır. Yönetim teorisine bütünleştirme ve şirket eylemlerinin başarısına katkı sağlama ya da piyasanın veya gücün temellendirdiği farklı eşgüdüm biçimlerini reddetme amacıyla yararlanılmıştır. Şirketlerin uzlaşılı yönelimli eylemlerden vazgeçemeyeceği ve en önemli kaynağın insan

⁵ Luise Görge, Ulf Kadritzke, “Corporate Social Responsibility – vom Reputationsmanagement zum politischen Projekt”, Prokla, Verlag Westfaelisches Dampfboot, Heft 164, 41. Jg., 2011, Nr. 3, s. 462.

olduğu (...) üzerine gerekçelendirilmektedir. Dolayısıyla şirketler diyalojik süreçlerde ilgili tarafların onayıyla birlikte kendi kararlarını alabileceklerini deneyimlemekteler. Bu bakış açısında şirket kârı gerekli olmakla birlikte daima en kısa yoldan ulaşılabilen bir şey olarak kabul edilmemektedir (...) Daha çok katılım ve anlam üreten çalışmalar insanları şirketlere bağlamaktadır.⁶

Böylelikle bir anda sosyal sorumluluk literatüre gelişmiş, önce reddedilen ardından yalnızca skandallara yanıt verme biçiminde işleyen şirket etiğinden farklı bir kurumsal sosyal sorumluluktan bahsedilmeye başlanmıştır. Şirketlerin yatırımcılarına karşı sorumluluğu yerini ilk olarak paydaşlara sonrasında da bütün topluma karşı ekonomik performans dışında toplumsal etkinliklerde bulunma görevine bırakmıştır.⁷

Bu kavrayışsal değişimi bir tür “tepki” olarak yorumlayan Avrupa Birliği, 2001 yılında çıkardığı Yeşil Kitap’ta (Green Book EU) kurumsal sosyal sorumluluğu, “giderek daha çok şirketin artan toplumsal, ekonomik ve ekolojik baskıya karşı sosyal sorumluluk içinde hareket ettiği tepki” biçiminde tanımlamıştır. Daha dolayimsız bir tanımlama ise Avrupa Komisyonu yapmıştır. Buna göre, somut olarak kurumsal sosyal sorumluluk “gönüllük esasına göre toplumsal menfaatleri ve çevresel menfaatleri şirket faaliyetleriyle ve paydaşlarla olan karşılıklı ilişkileriyle birleştiren, şirketlerin dayanağı olarak kullanılan kavrayıştır”.⁸ Devamında toplumsal olarak sorumlu olmak “insan sermayesine, çevreye, diğer sosyal paydaşlara daha fazla yatırım yapmak” anlamında değerlendirilmiştir.⁹

⁶ Görges Luise, Kadritzke Ulf, “Corporate Social Responsibility – vom Reputationsmanagement zum politischen Projekt”, Prokla, Verlag Westfaelisches Dampfboot, Heft 164, 41. Jg., 2011, Nr. 3, s. 464.

⁷ Thomas Loew, Kathrin Ankele, Sabine Braun, Lens Clausen, Bedeutung der internationalen CSR-Diskussion für Nachhaltigkeit und die sich daraus ergebenden Anforderungen an Unternehmen mit Fokus Berichterstattung, Berlin-Münster 2004, s. 19; Luise Görges, Ulf Kadritzke, “Corporate Social Responsibility – vom Reputationsmanagement zum politischen Projekt”, Prokla, Verlag Westfaelisches Dampfboot, Heft 164, 41. Jg., 2011, Nr. 3, s.465.

⁸ Aktaran Thomas Loew, Kathrin Ankele, Sabine Braun, Lens Clausen, Bedeutung der internationalen CSR-Diskussion für Nachhaltigkeit und die sich daraus ergebenden Anforderungen an Unternehmen mit Fokus Berichterstattung, Berlin-Münster 2004, s.26.

⁹ Aktaran Georg Müller-Christ, Annike Rehm, Corporate Social Responsibility as Giving Back to Society, LIT Verlag, Berlin 2010, s.22.

Karşılık göremeyen bir iyiliksever çabadan yatırımcı ilişkilerine, “yatırımcıyla sınırlandırılan ilişkilerden sosyal paydaşlara yönelime”¹⁰ sosyal paydaşlardan çevreyi korumak amacıyla kaynakları koruyucu ekonomiler anlamında “çevresel sorumluluğa”¹¹ geçiş yapan kurumsal sosyal sorumluluk günümüzde şirketlerin değer yaratma süreçlerinde neden oldukları bütün toplumsal ve ekolojik yan etkileri kavramaları olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kurumsal sosyal sorumluluk şirketlerin suskunluk ya da reddetme süreçlerini aştıktan sonraki etik kodların yetersizliğini görmeleri sonucunda etkinleştirilen, toplumdan gelen ahlaki eleştirilere bir yanıt ve kapitalist rasyonalite mitosunu aşan bir eklemelemedir.

Elbette bu kavramsal değişim tesadüfi bir biçimde oluşmamıştır, tersine küresel şirketlerin kamusal eleştiri ve skandalara yönelik bir yanıtı bir biçiminde okunmalıdır. Küresel şirketlerin faaliyetlerinin etkilerinin giderek daha açık bir şekilde ortaya çıkmasıyla ve protesto hareketlerine ifade katmasıyla birlikte eleştiri odağındaki yapıların toplumsal meşruluk sorunsalına yönelik zekice, yoğun ve saldırgan bir çalışma stratejisinin, itibar ve risk yönetiminin bir parçasıdır. Bu nedenle kaçınılması güç bu yönetsel stratejinin gönüllülük esasına göre bir iyi niyet göstergesi olarak kalması ya da yaptırımı olmayan genel normlar olarak kabul görmesi amaçlanmıştır.

Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Dair Norm Geliştirme ve Düzenleme Türleri

“Küreselleşme” olarak tanımlanan ve birkaç onyıdır toplumsal yaşamı belirleyen süreç, Karl Polanyi’nin “çift hareket”(double movement) olarak teşhis ettiği anlamda bir gelişmeye neden olmuştur. Buna göre bir yanda 1980’ler ve 1990’lar boyunca küresel ekonomi ve uluslararası ticaret konusunda devlet ama özellikle de devlet üstü kurumların düzenleyici çabaları söz konusudur. Diğer tarafta ise, 1990’lardan itibaren özel aktörlerin veya kuruluşların “sivil düzenlemeleri”ne (civil

¹⁰ Michael E. Porter, Mark R. Kramer, “Creating Shared Value”, Harvard Business Review, 89 (1-2), 2011, s.63.

¹¹ Andrew P. Newell (Edit.), Corporate Social Responsibility: Challenges, Benefits and Impact on Business Performance, Nova Science Publishers Inc., New York 2014.

regulation) tanık olunmuştur.¹² Bu iki farklı yönelim ve düzenleme çabası birbirine bağlı iki sonuca yol açmıştır. İlk olarak uluslararası şirketler ulusal devletlerin ve devletler üstü örgütlerin düzenlemelerine karşı kitlesel direnişe geçmişlerdir. Diğer sonuç ise devletlerin uluslararası alanda düzenleyici kurallara yönelik kalıcı işbirliğini etkin bir biçimde harekete geçiremediklerinin saptanmasıdır. Bu iki durum çeşitli inisiyatiflerin başarısızlığa uğramasının da temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla bu bölümde sözü edilen bu düzenleme ve norm geliştirme çabalarına odaklanılmaktadır.

Farklı biçimlere sahip olmakla birlikte düzenleyici ve davranış kodları geliştirici bu çabalar, temel olarak egemen iki değişik tarzda görünürlülük kazanmıştır. Bir tarafta devletler, insan hakları sözleşmeleri ya da uluslararası örgütlerin normları aracılığıyla uluslararası şirketler için davranış kodları geliştirmeye çalışmıştır. Çoğunlukla “resmi kodlar” olarak adlandırılan bu kodlarda uluslararası şirketlere yönelik çalışma koşulları, ürün kalitesi, çevrenin korunması, tüketici hakları ve insan hakları konularında genel kurallar tavsiye edilmiştir. Birleşmiş Milletler’den Avrupa Birliği’ne kadar birçok farklı örgüt, 1980’lerin ortalarından itibaren uluslararası şirketlere yönelik ayrımcılığın önlenmesi ve insan haklarının korunması raporları düzenlemiştir. Diğer tarafta ise medyanın yaygınlaştırdığı kamusal eleştirilerin, protesto hareketlerinin ve hükümet dışı organizasyonların saldırgan eylemlerinin artmasıyla birlikte sayısız uluslararası şirket “özgürce ve gönüllük esasına dayalı” bir biçimde kurumsal kodlar geliştirme çabasına girmiştir. Şirketlerin kendilerini görevli kıldıkları bu kodlara kısaca “özel kodlar” denilmiş; dış dayatma veya müdahale olmadan kamusal alanda etkili olmak ve sorunların aşılması için çaba safedilmesi öngörülmüştür.¹³

¹² Brigitte Hamm, Christian Schepers, “Politische Steuerung in Zeiten der Globalisierung: Perspektiven für den Menschenrechtsschutz”, Zeitschrift für Menschenrechte, Wochenschau Verlag, 2009, s.10.

¹³ Gunther Teubner, “Selbst-Konstitutionalisierung transnationaler Unternehmen? Zur Verknüpfung privater und staatlicher Corporate Codes of Conduct”, Stephan Grundmann et al. (Hrsg.), Unternehmen, Markt und Verantwortung: Festschrift für Klaus Hopt, De Gruyter, Berlin 2010.

Münferit çabalara geçmiş yıllarda rastlanılmakla birlikte¹⁴, resmi kodlara dair yetkili çalışmalar 1999 yılında Birleşmiş Milletler'in alt komisyonunda insan hakları uzmanı David Weissbrodt yönetiminde atılmıştır. Oluşturulan çalışma grubu ilk oturumunda "uluslararası şirketler için insan hakları standartlarına dayanan davranış kodları" geliştirmeyi vaat etmiştir. Dört yıl sonra bu çalışma grubu, "Uluslararası ve Diğer Ticari İşletmelerin İnsan Haklarına Dair Sorumlulukları İçin Normlar"ı (Norms on the Responsibilities of Transnational and Other Business Enterprises with Regard to Human Rights) yayınlamıştır. Bu normlar devletlere koruma sorumluluklarını, şirketlere de etki alanlarındaki insan hakları konusundaki yükümlülüklerini hatırlatmıştır. İnsan hakları dışında çevre ve tüketicinin korunması sorunlarına da eğilinmiş, şirketlerin normları zedeleyici uygulamalarına karşılık başvurulabilecek mekanizmalar önerilmiştir. Ancak şirketleri bağlayıcı kuralların alınması talebiyle 2004 yılında alt komisyona yani Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na gönderilen karar tasarısına hukuksal geçerlilik gücü olmadığı belirtilerek mesafeli yaklaşılmıştır. Bunun yerine bir yıl sonra İnsan Haklarından Sorumlu Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği, şirketlerin sorumluluğuna dair tavsiye kararları hazırlamıştır. Bu ve sonraki yılki raporun başarısızlığı, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin konuyla ilgili özel temsilci görevlendirmesine yol açmış ve temsilcinin hazırladığı yasa tasarısı büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Ret oyu veren ülkelerden biri olan ABD ise gerekçesini, "çözüm önerilerinin uluslararası ve ulusal şirketlere karşı olumsuz ton" içermesine ve bu kurumların ekonomik gelişme ve insan hakları konusundaki potansiyelini görmezden gelen bir engel olarak sunulmasına bağlamıştır. Devamında da "uluslararası şirketlere yönelik yasa veya davranış kodları hedeflemediği" nin altı çizilmiştir.

¹⁴ Örneğin 1974 yılında Birleşmiş Milletler Çokuluslu Şirketler Merkezi (United Nations Centre on Transnational Corporations (UNCTC)), uluslararası şirketler için BM Davranış Kodları geliştirmeye başlamıştır. Daha sonra 1976 yılında Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) Çokuluslu Şirketler Rehberi (Guidelines for Multinational Enterprises) geliştirmiş ancak bir önceki gibi bu da hiçbir bağlayıcılık öngörmediğinden başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1977 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Konferansında gündeme getirilen çok uluslu şirketler ve toplumsal politika çabaları da sonuçlanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız Uwe Wötzel, "Geschichte der Unternehmensverantwortung-Primat des Kapitals über die Politik", Gisela Burckhardt (Hg.), Mythos CSR, Horlemann Verlag, Bonn 2011, s. 27-31.

Rehber Prensipler Olarak Resmi Kodlar ya da “Ruggie Normları”

2005 yılında dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, İnsan Hakları Komisyonunun talebi doğrultusunda Harvard profesörlerinden John Ruggie’yi ekonomi ve insan hakları konusundaki özel temsilci olarak atamıştır. 1997 yılından itibaren BM için çalışan, “Küresel İlkeler Sözleşmesi” (Global Compact) ve ekonomik alanla işbirliği üzerinden tanımlanan bir küresel yönetişimin yaratıcılarından biri olan Ruggie’ye özellikle ekonominin önde gelen lobi grupları, Uluslararası Ticari Odalar Birliği (International Chamber of Commerce; ICC) de destek vermiştir. “Ruggie Normları” olarak bilinen ve referans kurallar olarak alınan tasarı, 1970’ler ve 1980’lerdeki uluslararası insan hakları müdafaalarını “ideoloji yüklü” olarak gördüğünden daha genel ve güncelliği olan bir çerçeve çizme yükümlülüğü üzerinden hareket etmiştir. Dolayısıyla “İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri” (Guiding Principles on Business and Human Rights) belirli bir sistemsel çerçeve çizmeye yönelmiştir. “Saygı, koruma ve gerekeni yapma” (respect, protect, fulfil) olarak da bilinen bu çerçeveye Ruggie, devletin koruma sorumluluğu, şirketlerin kişisel sorumluluğu ve hukuk yöntemlerinin açıklığı ile telafi etme gibi üç boyutu birbiriyle ilişkilendirmiştir.

“Ruggie normları”nın çerçevesini belirleyen üç ana boyut; şirketlerin neden olduğu insan hakları ihlallerine karşılık devletlerin koruma sorumluluğuna, şirketlerin insan haklarını gözetmeleri yönündeki görevlerine ve telafi etme konusundaki etkili açık erişime vurgu yapmıştır. Daha sonraki yıllarda görev süresi uzatılan Ruggie “Ekonomi ve İnsan Hakları Konusunda BM-Yasaları” (UN Guiding Principles on Business and Human Rights) başlıklı bir diğer önerisini sunmuştur. Üç bileşenden oluşan bu öneride; devletlerin insan haklarını korumakla sorumlu olduğu (state duty to protect); şirket ihlallerine karşılık devletlerin insan haklarını uygun politikalar, düzenlemeler ve hukuk aracılığıyla koruması gerektiği, uluslararası insan hakları rejiminin temelini devletin koruması olduğu, şirketlerin de insan haklarını koruma görevinin bulunduğu, şirket faaliyetlerinin neden olduğu olası olumsuz sonuçlara karşı özen gösterilmesi (corporate responsibility to respect), koruma sorumluluğunun bir gereği olarak devletlerin insan hakları konusunda mağdur edilenlerin hukuksal ve hukuk dışındaki

yöntemlere başvurabilmelerinin koşullarını yaratmakla yükümlü olduğu belirtilmiştir (access to remedy).¹⁵

Ancak bu evrensel çabaların ve sonucundaki referans normların bağlayıcılığı bulunmadığından ve yaptırım içermediğinden yalnızca şirketleri “gerekli özeni” (due diligence) göstermeye davet etmektedir. Bu nedenle uluslararası insan hakları örgütleri veya sendikalar bu prensipleri yetersiz bulmuş, bu konuda kısa sürede bir değişiklik beklenmediğinin altını çizmişlerdir.¹⁶ İnsan hakları rejimiyle ilgili bağından itibaren ifade edilen zayıflıklar, resmi kodlar için de gündeme getirilmiştir. Buna göre örneğin insan haklarına yönelik uluslararası teyit ulusal devletin egemenliği ile anlaşmazlığa düşebilmektedir. Bununla bağlantılı olarak insan haklarıyla ilgili ulusal devletin yetkisinin coğrafi sınırlar içerisinde olduğu belirtilmektedir. Devamında, İkinci Dünya Savaşı sonundan ama özellikle de doğu-batı çekişmesinin sonlanmasından itibaren uluslararası insan hakları rejiminin ekonomik ve politik gelişmeler karşısında zorlandığı, beklenmeyen yeni türden meydan okumalar karşısından etkisini yitirmeye başladığı vurgulanmaktadır. Bu nedenlerle yakın zamanda geleneksel devlet ya da devlet üstü kurumların düzenleyici çabaları dışında yeni türden düzenleme biçimleri ortaya çıkmıştır.

Özel Kodların Gerekeşi ve Mekanizmalar

1990’lardan itibaren uluslararası düzlemde devletlerin otoritelerini giderek yitirmekte olduğu tezi sesli bir biçimde dillendirilmeye başlanmıştır. Bu tez devletler üstü örgütlerin de ağırlığının sorgulanmasının ve devlet veya örgütler dışında özel politik yönlendirme biçimlerinin gerekliliğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla giderek daha fazla yazar ve düşünür geleneksel kamusal düzenlemelerin yerini tutabilecek olan özel düzenleyici uygulama ya da mekanizmalara eğilmiştir. Kamusal ile özelin işbirliği ya da bütünüyle özelin kendini yönlendirme prensibi üzerinden işleyen bu mekanizmalar insan hakları konusunda da perspektifler sunmuş, küresel pazarın genişlemesinin

¹⁵ Elisabeth Strohscheidt, “Die UN Leitprinzipien zur menschenrechtlichen Verantwortung von Unternehmen-Ist das Glas halb voll oder leer?”, Gisela Burckhardt (Hrsg.), *Mythos CSR*, Horlemann Verlag, Bonn 2011, s.39.

¹⁶ Jens Martens, Karoline Seitz, “Auf dem Weg zu globalen Unternehmensregeln”, RLS, Bonn/New York 2016.

yarattığı olumsuz izleri yumuşatma vaadinde bulunmuştur. Çok uluslu şirketler, kendi çıkarları doğrultusunda ama toplumdaki meşruluklarını tesis edici bir biçimde itibarlarını koruma ve genel kabul elde etme çabalarına girişmişlerdir.

Vogel, sivil düzenlemelerin oluşmasını küresel ekonominin düzenlenmesinde devletin ve uluslararası (örgütlerin ç.n.) başarısızlığına yönelik bir tepki olarak anlamaktadır (...) Bu bağlamda sivil düzenleme yalnızca geçmişin zorunluluklarından gönüllü düzenlemelere açık bir indirim olarak değil tersine eklemesal sosyal düzenlemelere bağlı işler üzerindeki tarihsel etki olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla genel olarak insan haklarının korunmasıyla ilgili olarak sivil düzenlemelerin ne kadar etkili olabileceği ve devletin korumasında tamamlayıcı olarak işleyebilmesi sorunsallaştırılmaktadır.¹⁷

Özel kodları ifade eden sivil düzenlemeler, bu çerçevede küresel pazarların olumsuz sonuçlarını yumuşatmaya ama aynı zamanda da büyük ölçüde pazar mekanizmalarına dayanan bir yönlendirme boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk, böylelikle şirket çıkarlarıyla olumsuz toplumsal-ekolojik sonuçları engelleme arasında bir bağdaşıklık kurma amacını yansıtmıştır. Daha önemlisi, bu tarz inisyatifler endüstrinin olumsuz faaliyetlerine yönelik dışarıdan gelebilecek düzenleme çabalarına karşılık geliştirilen argümanları temsil etmektedir.

Değerlendirme

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan göreceli olarak sağlam sınıflar arası uzlaşısı 1970'lerle birlikte sonlanmış, toplumsal anlaşmanın geri çekilmesi sonucunda kapitalizmin taşıyıcı unsurlarından biri olan şirketler yeniden güç kazanmıştır. Bunun anlamı ise günümüzde Avrupa Birliği'nin adlandırdığı üzere "toplumsal diyalogun" işlevini kaybetmesidir. Bu işlev kaybına sosyal demokrat partilerdeki aşınma ve emek hareketindeki parçalanma ideolojik ve politik olarak eşlik etmiştir. Bu çerçevede küreselleşme, neoliberal hareketliliğin güncel somut biçimi olarak değil, tersine yeni dünya ekonomisinin görünüşte

¹⁷ Brigitte Hamm, Christian Scheper, "Politische Steuerung in Zeiten der Globalisierung: Perspektiven für den Menschenrechtsschutz", Zeitschrift für Menschenrechte, Wochenschau Verlag, 2009, s. 11,13.

gerekli gelişim düzeyi olarak sunulmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde uluslararası rekabet yeterliliğine yönelik politikalar yaygınlaşarak kazanmış, uluslararası pazarla uyum amacıyla farklı siyasalar yaşamaya geçirilmiştir. “Esneklik” gerek politikanın gerekse ekonominin ana sloganı haline getirilirken, “artırılan rekabet yeteneği” çalışma ve örgütsel koşulları belirlemeye başlamıştır. Özgür etiksel normlar veya gönüllülük temelinde toplumsal sorumluluk gündemi belirlemeye başlamıştır.¹⁸

Neoliberal küreselleşme süreciyle birlikte gücün/iktidarın kaydedildiği saptaması konusunda günümüzde bir oydaşma söz konusudur. Bu saptama, ulus devlet öncülüğündeki geleneksel ya da klasik aktörlerin gerileyen etkilerine karşılık yeni türden aktörlerin yükselişini müjdelemektedir. Bu çerçevede çok uluslu şirketler yalnızca küresel pazardaki bir ekonomik güç olarak değil aynı zamanda politik alandaki rolleriyle de dikkat çekmektedir. Dahası küreselleşmenin birden hızlandığı ekonomik ve politik değişim söz konusu bu şirketlerin hukuksal dünyalarını da inşa etmiştir. Böylece ekonomik alandan devletin geri çekilmesi ölçüsünde gönüllülük prensibine dayanan bir kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı zamanla uygun bir strateji haline gelmiştir.

Kurumsal sosyal sorumluluğa dair normlaştırma çabalarını inceleyen Klaus Priegnitz ve Birgit Stahl bu süreçlerin şirket sorumluluğu açısından nihayetinde sonuçsuz kaldığını vurgulamaktadır. Yazarlara göre “iyi/faydalı şirket” çağrıları başarısız olmuştur çünkü şirketler kendi sorumluluklarını ancak gönüllülük prensibine dayandırabildikleri oranda kabul etmektedir.¹⁹ Bir başka ifadeyle, şirketler genel olarak devlet ya da devlet üstü kurumlardan gelebilecek düzenleyici girişimlere mesafeli yaklaşmakta; sivil düzenlemelere ise kendi beklentileri ve hedefleri doğrultusunda onay vermektedirler. Dolayısıyla beklenen, devletlerin ve devlet üstü kurumların insan hakları merkezli ve bağlayıcı kurallar alabilmesi ve bu kararları uy-

¹⁸ Asbjorn Wahl, “Was können wir von der “sichtbaren Hand” im nordischen Modell lernen?”, Judith Dellheim, Günter Krause (Hrsg.), Sichtbare Hände-Staatsinterventionismus im Krisenkapitalismus, RLS 86, Karl Dietz Verlag Berlin 2010, s.154-156.

¹⁹ Klaus Priegnitz, Birgit Stahl, “Der gute Unternehmer”, Alles Wird Gut, VSA Verlag, Hamburg 2010, s. 42.

gulayabilmeleridir. Şirketlerin de daha çok sorumluluk üstlenmeleri ve özellikle küresel çaptaki faaliyetlerinde normlara uymalarıdır. Aksi takdirde Herbert Spencer'in her koşulda "ilerleme gerçekleşmeli ve acılara tahammül edilmeli"²⁰ sözünün gereği olarak kurumsal sosyal sorumluluk, "şirketlerin kârı için çekilen acıları kamuoyunun daha kolay kabullenmesini sağlayan bir yöntem" olarak kalacaktır.

Kaynakça

- Aktan Coşkun Can (edit.), Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk, İGİAD Yayınları, İstanbul 2007.
- Aktan Coşkun Can, İstiklal Y. Vural, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Uluslararası Kuruluşlar ve Hükümet-Dışı Organizasyonlar Tarafından Sürdürülen Başlıca Girişimler)", Çimento İşveren, 2007, s.4-21.
- Boran Tuğçe Gürel, Türkiye'den Uygulama Örnekleriyle Kurumsal Sosyal Sorumluluk, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2016.
- Crouch Colin, Post Demokrasi, Çeviren: Emre Yıldırım, Polity Press, Londra 2004.
- Görder Björn, "Milton Friedmans Freiheitsverstaendnis", Perspektiven der Ethik 6, Mohr Siebeck, 2014.
- Görges Luise, Kadritzke Ulf, "Corporate Social Responsibility - vom Reputationsmanagement zum politischen Projekt", Prokla, Verlag Westfaelisches Dampfboot, Heft 164, 41. Jg., 2011, Nr. 3, s. 459 - 485.
- Hamm Brigitte, Scheper
- Hirsch Joachim, "Das Ende der liberalen Demokratie", linksnetz. www.links-netz.de/K_texte/K_hirsch_postdemokratie.html, 2005. Erişim Tarihi: 12.3.2017
- Keskin Fatih, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Tartışmalı Bir Kavramı Konumlandırma Christian, "Politische Steuerung in Zeiten der Globalisierung: Perspektiven für den Menschenrechtsschutz", Zeitschrift für Menschenrechte, Wochenschau Verlag, 2009, s. 8-26.
- Çabası", Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1), Ankara 2010, s. 3-36.
- Loew Thomas, Ankele Kathrin, Braun Sabine, Clausen Lens, Bedeutung der internationalen CSR-Diskussion für Nachhaltigkeit und die sich daraus ergebenden Anforderungen an Unternehmen mit Fokus Berichterstattung, Berlin-Münster 2004.
- Martens Jens, Seitz Karoline, "Auf dem Weg zu globalen Unternehmensregeln", RLS, Bonn/New York 2016, s.10-17.

²⁰ Fatih Keskin, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Tartışmalı Bir Kavramı Konumlandırma Çabası", Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1), Ankara 2010, s.28-29.

- Müller-Christ Georg, Rehm Annike, *Corporate Social Responsibility as Giving Back to Society*, LIT Verlag, Berlin 2010.
- Newell Andrew P. (Edit.), *Corporate Social Responsibility: Challenges, Benefits and Impact on Business Performance*, Nova Science Publishers Inc., New York 2014.
- Özgür Ali Ercan (Yayına Hazırlayan), *İşyerinde İnsan Hakları Rehberi*, 2014.
- Porter Michael E., Kramer Mark R., "Creating Shared Value", *Harvard Business Review*, 89 (1-2), 2011, s. 62-77.
- Priegnitz Klaus, Stahl Birgit, "Der gute Unternehmer", *Alles Wird Gut*, VSA Verlag, Hamburg 2010, s. 42-46.
- Strohscheidt Elisabeth, "Die UN Leitprinzipien zur menschenrechtlichen Verantwortung von Unternehmen-Ist das Glas halb voll oder leer?", Gisela Burckhardt (Hrsg.), *Mythos CSR*, Horlemann Verlag, Bonn 2011, s. 37-43.
- Teubner Gunther, "Selbst-Konstitutionalisierung transnationaler Unternehmen? Zur Verknüpfung privater und staatlicher Corporate Codes of Conduct", Stephan Grundmann et al. (Hrsg.), *Unternehmen, Markt und Verantwortung: Festschrift für Klaus Hopt*, De Gruyter, Berlin 2010, s. 1449-1470.
- Wahl Asbjorn, "Was können wir von der "sichtbaren Hand" im nordischen Modell lernen?", Judith Dellheim, Günter Krause (Hrsg.), *Sichtbare Hände-Staatsinterventionismus im Krisenkapitalismus*, RLS 86, Karl Dietz Verlag Berlin 2010, 145-167.
- Wötzel Uwe, "Geschichte der Unternehmensverantwortung-Primat des Kapitals über die Politik", Gisela Burckhardt (Hg.), *Mythos CSR*, Horlemann Verlag, Bonn 2011, s. 25-32.